

Szijártó M. István: *A történész mikroszkópja.*
A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata.

(Mikrotörténelem 7.) L'Harmattan, Budapest, 2014. 273 oldal.

Évek hosszú sora óta foglalkoztatja Szijártó M. Istvánt a mikrotörténelem jelensége. A közelmúltban angol nyelvű könyve is megjelent a témáról.¹ Mostani munkája az angol kötet bővített változata.

A bevezetésben a szerző felvázolja a mikrotörténet-írást előkészítő történetírói fejleményeket, majd rögzíti, hogy mit tekint mikrotörténetnek: azt az újfajta társadalom- és kultúrtörténetet, amely „a »nagy történelmi kérdések« iránti érdeklődéssel és az egyén cselekvőként való felfogásával jellemezhető” (28). A szerző végig ehhez tartja magát, hogy később egyetlen attribútummal egészítse ki csupán ezt a definíciót: a mikrotörténelem lényege a léptékváltás.

Szijártó külön fejezetekben mutatja be az olasz (1.), a francia és a német (2.), valamint az angol és amerikai (3.) mikrotörténet-írás gazdag termését. Az utolsó (4.) fejezet vegyes felvágott, ahol a szerző az irányzat orosz, skandináv és magyar megnyilvánulásainak szorít helyet, valamint a mikrotörténet egészét érintő összegző és értékelő megállapításokat tesz. Nem világos, hogy miért zsúfolta egybe a két, egymástól elváló gondolatmenetet.

A historiográfiai és egyben metatörténeti tárgyalás célja kettős: egyrészt szak-történelmi terepszemle a viszonylag új keletű, historiográfiai eszközökkel többnyire feldolgozatlan történetírás nemzetközi teljesítményéről. A szerző nyíltan megvallott másik célja a mikrotörténelem népszerűsítése. Talán épp az utóbbi magyarázza historiográfiai elbeszélésének azt a szembetűnő vonását, hogy a mikrotörténeti tanulmányok tartalmi ismertetése, a művek rövid jellemzése teszi ki annak döntő hányadát. Közel száz (!) ilyen munkát részletez a szerző, hosszabban (több oldalt szentelve mindegyiknek) vagy csak néhány sorban ismertetve a tartalmukat; ebből 93 a könyvek száma. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az irodalomjegyzék valamivel több mint 400 tételt tartalmaz, tehát további 300 tételnyi szakirodalmat is áttekintett a szerző könyve elkészítéséhez, akkor kétségünk sem lehet a témában való nagyfokú jártassága felől.

Szijártó elsőként a mikrotörténet-írás megalapításában jeleskedő olasz *microstoriát* veszi szemügyre, amihez 13 könyvet mutat be bővebben. Ennek a fejezetnek stratégiai szerepe van a könyv egésze szempontjából, mivel szerinte ezekben a történeti munkákban ölt testet az ideális mikrotörténet. A kétarcú, egyszerre társadalom- és kultúrtörténeti beállítottságú olasz *microstoria* soha sem téveszti ugyanis szem elől szerinte, hogy a történeti elbeszélés előterében a történelmi cselekvőség problémája áll, annak segítségével pedig a „nagy történelmi kérdésekre” keresi a választ a történész. Nem derül ki ugyan ebből, hogy miért éppen azok

¹ Magnússon–Szijártó 2013.

(lennének) a „nagy történelmi kérdések”, melyeket – többnyire implicit módon – Szijártó annak nevez. Ez nem is csoda, hiszen lehetetlen a kérdésre felelni, ha egyébként mellőzzük a tágabb, adott esetben az olasz historiográfiai kontextus megragadását, ahonnan ezek az állítólag „nagy történelmi kérdések” származhatnak. Ennek teljes hiányában az olasz mikrotörténészekre, és kivált a műveiket interpretáló Szijártóra kell tehát kényszerűen hagyatkoznunk azonosításukban.

De, fűzhetjük tovább az utóbbi gondolatmenetet, nem alkalmasabb vajon a makrotörténet-írás a „nagy történelmi kérdések” megválaszolására, ha már úgyszólván ott vetődnek fel eredetileg? Miként válhat egy onnan érkező történelmi probléma *minden további nélkül* mikrotörténetivé? Két dolgot mindenképpen meg kell itt jegyezni. Az egyik, hogy a makrotörténészek *egyáltalán nem tartanak igényt* a mikrotörténet-írás hozzájárulására az úgynevezett „nagy történelmi kérdések” megválaszolásához; sőt, kifejezetten ellenzik az utóbbinak még a pusztán létjogosultságát is.² A másik: mi a tényleges funkciója Szijártó számára a „nagy történelmi kérdés”-ként ismételtetett formulának? Arra utal ezzel vajon a szerző, hogy az „igazi történelem”, ami a „nagy” kérdéseket szüli, csak makroszinten hat és létezik, a mikroszintű kutatás pedig arra jó csupán, hogy az ottani vizsgálódásnál meggyőzőbb választ adjon a „nagy történelmi kérdésekre”, amikor az „elsődleges kontextus” körében kezd kutatni.³ Ha így szól a kérdésre adandó válasz, akkor az nem tűnik különösebben meggyőzőnek. Hiszen az eltérő léptékek szintjén megragadható létezők szempontjából nem feltétlenül ugyanaz (lehet) a „nagy kérdés”; kivéve, ha a holisztikus szemléletnek adunk elsőbbséget e tekintetben. Márpedig az utóbbinak már a pusztán lehetőségét is kizárja az autonóm történelemként felfogott mikroszkópia fogalma. Carlo Ginzburgra érdemes tehát inkább hallgatni, aki olasz (!) mikrotörténészként is azt vallja, hogy: „Amint azt Kracauer már előre látta, a mikroszkopikus szinten elért eredmények nem vihetők át automatikusan makroszkopikus szintre (és fordítva). Ez a heterogenitás, melynek implikációit épp, hogy csak elkezdjük felfogni, a mikrotörténelem *legnagyobb nehézségét* és egerszermind *legnagyobb potenciális előnyét* jelenti.”⁴

Azért kellett e kérdést érintenünk, mert szinte vörös fonalként húzódik végig a könyvön az a normatív szemlélet, amely az előbbi ismervhez köti (leginkább) a mikrotörténelmi jelző használatának alkalmankénti jogosultságát. Amikor a szerző a „szélesebb értelemben vett mikrotörténelem” címmel látja el az angolszász szerzők műveiben tallózó fejezetet, retorikus megfogalmazásával nyomatékossítja, hogy egy sor amerikai történelmi munka bizony nem méltó a mikrotörténelmi kitérőtől, mert hiányzik belőle a „nagy történelmi kérdésre” keresendő válasz (173).

² Szimptomatikus, elméleti keretben megfogalmazott munka e tekintetben: Tilly 1984. Jellemző megállapítás az adott kérdésben: uo. 13. Charles Tillynek a kulturális paradigma történetírói adaptálásával szembeni erős ellenérzésére lásd: Eley 2008: 119–121.

³ Az „elsődleges kontextus” fogalmát Szijártó nem ismeri, holott központi (nemcsak terminológiai) jelentősége van a téma szempontjából. Vö. Gyáni 2007.

⁴ Ginzburg 2010: 80. Kiemelés tőlem – Gy. G.

Az olasz törekvések korán élénk visszhangra leltek a francia és a német (valójában a nyugatnémet) történetírásban; a szerző a második fejezetben ezeknek szenteli a figyelmét. Kilenc francia és hét német történeti munkát mutat be részletesen, és helyel-közzel még a mikroszemléletű történetírással összefüggő elméleti reflexióikról is beszél. Valójában a francia elméleti diskurzust taglalja csupán, ami a léptékváltás fogalma körül folyt egy időben. A német elméleti reflexiók ezzel szemben nem foglalkoztatják a szerzőt. A francia történet bemutatása sem teljesen makulátlan azonban. Szijártó egy helyen kijelenti: a mikrotörténet franciaországi fogadtatásának – Revel mellett – Bernard Lepetit volt a másik kulcsfigurája (97). Emiatt nagy teret szentel a fiatalon tragikusan elhunyt historikus ezt illető munkásságának. Igaz, Lepetit írt egy módszertani cikket a léptékváltásról,⁵ és egy, a témának szentelt kötetet is szerkesztett, ennek ellenére nem nevezném őt kimagasló mikrotörténésznek, hiszen Lepetit fő történeti munkája kifejezetten makroszintű várostörténeti monográfia volt,⁶ és a léptékváltást szorgalmazó módszertani tanulmányán kívül más hasonló, ráadásul nagyobb lélegzetű mikrotörténeti munkát nem írt.

Ennél is nagyobb bajok vannak az *Alltagsgeschicht*éről Szijártó által megrajzolt képpel, amely azt sugallja, hogy a mikrotörténelem „kistestvéreként” (!) aposztrofált történetírást csupán néhány kora újkori témájú könyv reprezentálja. Holott az *Alltagsgeschichte* történészei döntően a 20. századi német diktatúrák mentalitástörténetével foglalkoztak, amiről a témának szentelt 15 oldalon mindössze harminc sor, kevesebb mint egy oldal tudósít. Pedig az irányzatot összefoglalóan reprezentálni hivatott tanulmánykötet nyolc tanulmányából három elméleti kérdésekkel (Alf Lüdtke, Hans Medick, Peter Schöttler), öt ellenben a 20. századdal foglalkozik.⁷ Mindez végül oda vezet, hogy az *Alltagsgeschicht*et ismertette olyanokat is bemutat a szerző, akik „egészen más irányokból érkező kutatók” ugyan, de egyes munkáik „felmutathatják a mikrotörténelem sajátosságait” (114). Lehet, hogy nem haszontalan megismerni az ő történeti munkáikat is, sokkal fontosabb lenne azonban, ha Alf Lüdtke és a területen dolgozó többi *Alltagsgeschichte*-történész munkáival ismertetné meg Szijártó a hazai olvasókat. Már csak azért is, hogy megtudjuk: mivégre van a Szijártó által csak futólag említett *Eigensinn* (önfejűség) fogalma, miként felel meg a történelmi cselekvőség fogalmából rá háruló feladatoknak.⁸

Így jutunk el az angolszász fejezethez, amely a legtöbb könyvismertetővel szolgál (minden második bemutatott mikrotörténeti munka angol és amerikai historikus produktuma); miközben Szijártó nem is mindig tekinti ezeket a műveket mikrotörténetieknek! Ha még egy olyan „klasszikus” történeti munkától is, amilyenek Natalie Zemon Davis *Martin Guerre visszatérése* című műve számít,

⁵ Lepetit é. n.

⁶ Lepetit 1988. A könyv angol kiadása: Lepetit 1994.

⁷ Lüdtke (Hg.) 1989. Angol kiadása: Lüdtke (ed.) 1995.

⁸ Még szerencse, hogy az *Alltagsgeschichte* már előzőleg is komoly figyelmet kapott nálunk, amiről azonban Szijártó nem tájékoztatja az olvasót. Fónagy 1994; Bódy 2004; Apór 2008.

majdhogynem megtagadja ezt a műfaji besorolást, mi lehet a sorsa akkor az incidenselemzésnek nevezett (egyébként nagy számban ismertetett!) könyveknek? Szi-jártót megelőzve már Robert Darnton is ide tessékelté Davis remekét.⁹ Miért is? Azért, mert az olasz *microstoriától* eltérően, amely „az egyszerű emberek minden napjaira nehezedő kényszerekkel és a velük való birkózás rögtönzött stratégiáival foglalkozik” szisztematikus módon, az incidenselemzés legföljebb az eseményekre koncentrál. Vagyis: „Nem azt próbálja megérteni, miként illeszkednek az emberek a különböző struktúrákba, hanem hogy miként értelmezik tapasztalataikat.”¹⁰ Ha releváns egyáltalán egy ilyen distinkció cselekvési stratégia és tapasztalat között – szerintem nem¹¹ – akkor is ott marad a kérdés: mi indokolja a mikroszkopikus történelmi munkamódszer és elbeszélő módusz leszűkítését valamilyen ideálisnak feltüntetett, ekként olykor még az olasz mikrotörténetesek által sem magukénak elismert történetírói gyakorlat fogalmára? Szerintem semmi.

Ez a fogalmi szűkkeblőség a mikrotörténet egyes historiográfusainak, mindekelőtt Otto Ulbrichtnak a találmánya, akiknek hatása alól Szi-jártó időnként próbálja, de nem mindig tudja kivonni magát.¹² Pedig jobban tenné, ha nem Ulbrichtra, hanem a mikroszkopikus történelmet művelőkre hallgatna, akiknek az elméleti önreflexióit, ha megemlíti egyáltalán közülük néhányat, szinte *soha sem teszi tüzetes vizsgálat tárgyává*. Egy helyen megjegyzi, hogy az olasz *microstoriának* „viszonylag kevés az elméleti szövege” (43), de valójában annak sem veszi nagy hasznát, ami ténylegesen létezik. Így jár el az egyik legfontosabbal, Giovanni Levi *A mikrotörténelem* című esszéjével is, amire egyszer utal ugyan – konkrét szöveghely megjelölésével –, de csupán egy közhelyes megállapítást vesz át belőle, nevezetesen, hogy a mikrotörténelem lényege a megfigyelés léptékének lekicsinyítése. Holott ennél azért jóval több mondanivalója akadt Levinnek ebben a megnyilatkozásában. S hol van Natalie Zemon Davis számos fontos elméleti önreflexív megnyilatkozása, hol vannak Peter Burke cikkei, sőt, a témáról szóló könyvei, vagy hol van Hans Medick közismert elvi alapvetése és a sort még hosszan folytathatnánk olyan történészek elméleti szövegeit idézve, akikről Szi-jártó nem vesz tudomást, bár gyakorló történészként fontos szempontokkal járultak hozzá az erről a történetírásról folyó diskurzushoz.¹³ Ezt látva különösnek hat, hogy szinte mindig a gyakorló történészként sem (igen) jegyzett kommentátorok mutatnak számára utat annak megítélésakor, hogy mi a mikrotörténet-írás szemléleti és metodikai sajátossága. Az pedig csak hab a tortán, hogy Szi-jártó a mikroszkopikus történetírás *évtizedek óta tartó hazai recepcióját* nem létezőnek tekinti, és időnként *diákjai szóbeli megjegyzéseit* idézve igyekszik

⁹ „A műfaj [mármost az incidenselemzés] legismertebb, sokak számára mintát adó példája Natalie Zemon Davis könyve, a *Martin Guerre visszatérése* (1983).” Darnton 2004: 282.

¹⁰ Darnton 2004: 283.

¹¹ Ehhez kellő elméleti magyarázattal szolgál: Cabrera 2004.

¹² Ulbricht 2009.

¹³ Davis, Medick, Burke és Sewell egy-egy írása vagy könyve szerepel ugyan a kötet végi bibliográfiában, a könyv főszövegében azonban nincs nyomuk, mert nincs velük különösebb dolga a szerzőnek. Fontos lenne továbbá: Burke 1992.

pótolni az ebből adódó úrt.¹⁴ Ezzel nyomban áttérhetünk a könyv utolsó fejezetére, amely egy orosz, skandináv és magyar mikrotörténetet bemutató részből, valamint néhány általános kérdést megfogalmazó alfejezetből áll.

A szerző bevallottan szubjektív elfogultságain túl¹⁵ nehéz magyarázatot találni arra, hogy mi indokolja az orosz vagy az izlandira korlátozott skandináv mikrotörténet-írás taglalását, amely jószerivel nincs, vagy csupán elenyésző jelentőségű historiográfiai fejlemény. Az orosz mikrotörténet esetében két alkalmi kiadvány néhány rövid, manifesztum jellegű megszólalásáról számol be, hiszen *nincsenek orosz történészek által írt konkrét mikrotörténeti művek*. Az izlandi példára korlátozott skandináv mikrotörténetet pedig a szerző Angliában kiadott könyvének izlandi szerzőtársa képviseli *egy szem* munkájával. Ez így bizony meglehetősen sovány termés, ráadásul méltánytalan is: hol vannak a ténylegesen létező dán, svéd, norvég és finn mikrotörténészek és melyek az ő munkáik?¹⁶

Nem járunk sokkal jobban a magyar historiográfiai szemlével sem, ami azért oly szembetűnő, mert a könyv szerzője mégiscsak magyar historikus. Nagyjából egy oldalt szán Szijártó annak, ami a tudományos életbe való saját bekapcsolódása előtt e téren nálunk végbement, hogy ezt követően az Osiris Kiadónál újrazkezdett *Mikrotörténelem* könyvsorozat termését kezdje el taglalni; ebben ő sorozatszerkesztőként már közreműködött. Hat munkának szentel beható figyelmet, hogy ezzel gyorsan le is tudja a penzumot. Akad közöttük olyan munka is, melynek szerzője a könyvről a Szijártó által rendezett vitán tudta meg csupán, hogy ő virtigli mikrotörténész. Ettől persze a könyv még lehet az, aminek a sorozatcím szerint lennie kell(ene), de hogy nem feltétlenül tudatosan mikrotörténetinek szánt munkáról van szó, ahhoz szemernyi kétség sem fér. De nem is ez itt a legfőbb baj, hanem az, hogy Szijártó úgy tesz, mintha ezzel a szűk szakirodalmi szemlével ténylegesen kimerítette volna tárgyát.

Nem a tudatlanság, hanem a szemléleti vakság takarja el Szijártó tekintete elől a magyar (lehet, hogy nem mikrotörténeti, de mindenképpen mikroszkopikus orientációjú) történetírói törekvéseket. Hasonló eljárást követ akkor is, amikor hallgat a mikrotörténet (valamint a történeti antropológia, az *Alltagsgeschichte*) jó ideje folyó hazai recepciójáról. Érthetetlen, hogy miként felejtkezhetett el mindenekelőtt Klaniczay Gábor e téren kifejtett munkásságáról, aki már 1984-ban közzétett egy, az övéhez hasonló, bár rövidebb áttekintést erről a történetírói törekvésről. Klaniczay írása elsőként történetesen azon a konferencián hangzott el, melyet Hofer Tamás szervezett *Történeti antropológia* címmel!¹⁷ Sem erről a konferenciáról, sem a konferenciakötetről, sem pedig Klaniczay benne publikált referáló írásáról nem esik szó a könyvben. Hozzátehetem, a mikrotörténelem

¹⁴ Papp–Szijártó 2010.

¹⁵ „A következő fejezetben a szubjektív hang felerősödik” (180).

¹⁶ Egy régi példa: Gaunt 1985: 50–65.

¹⁷ Hofer (szerk.) 1984; Klaniczay 1984. Ez az írás utóbb a szerző gyűjteményes tanulmánykötetében is napvilágot látott *Történeti antropológia* címen: Klaniczay Gábor 1990: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Magvető, Budapest, 88–112.

kifejezéssel (rövid jellemzés kíséretében) szintén ekkor találkozhatott először a magyar olvasó egy mikroszkopikus módon megírt esettanulmány bevezető soraiban.¹⁸ Az említett, több mint három évtizedes megnyilatkozásoknak a halvány emléke sem dereng át azonban Szijártó könyvében. Mondani sem kell, egy sor, azóta napvilágot látott mikrotörténeti (történeti antropológiai és a hétköznapi élettel, a történelmi tapasztalat mentalitástörténetével foglalkozó) cikk és monográfia sem érte el a szerző figyelmének ingerküszöbét. Annak az erejéig sem foglalkoztatja őt ez a termés, amennyire felkeltette érdeklődését az incidenselemzéseként meghatározott angol vagy amerikai munkák sora, melyeket még csak mikrotörténetieknek sem tekint. Teljes amnézia sújtja tehát, hogy konkrét példáat említsek, Kövér György makulátlanul mikrotörténeti opus magnumát, a Tiszaeszlárról szóló könyvét vagy mikrotörténeti biográfiáinak hosszú sorát, melyek bibliográfiai tételként sem kerülhettek be Szijártó munkájába!¹⁹ S ezzel éppen csak megkezdtük a honi mikrotörténeti irodalom feltérképezését, ami nem képezheti jelen könyvbírálat tárgyát. Arra próbáltunk csupán rámutatni, mint az *A történetész mikroszkópja* egyik feltűnő, és különösen bántó fogyatékoságára, hogy szinte teljesen elsikkad a magyar mikrotörténet-írás számbavétele (és értékelése).

A könyv elején és végén különálló fejtegetések szólnak a mikrotörténet néhány, a szerző számára fontosnak tetsző elméleti problémájáról. Az egyik döntő kérdés a mikroszintű vizsgálatok eredményeinek általánosíthatósága. Az olasz mikrotörténészek jóvoltából ennek a dilemmának a megoldására került forgalomba a *kivételes normális* fogalma, ami azonban nem mindenki számára hatott meggyőzőnek a mikro- és a makroszinten megragadott történeti tudás összekapcsolását tekintve. A vele szembeni elégedetlenség készíti Szijártót is újabb elvi megoldások keresésére, melyek sorában a fraktálmélet hasznosítása tűnik szerinte a legjárhatóbb útnak. Az úgynevezett ön hasonlóság elvét vezeti le belőle, ami a mérettartományok szimmetriájának felel meg. Ez kimondja, hogy ugyanazok a mintázatok lelhetők fel kicsiben (mikroszinten) és nagyban (makroszinten). S hogyan alkalmazható ez vajon a történetírásban? Úgy és akkor adapálható, ha feltesszük, hogy a történeti megismerés tárgya, a történelem olyan kaotikus létező, amely csak diszkurzív alkotásként, szellemi konstrukció formájában öltheti magára a Történelem fogalmát. A Történelem és a múlt mikrotörténeti megközelítése ezek szerint egyformán diszkurzív eljárás eredménye, olyan egynemű (szellemi) entitás tehát, melynek ugyanazok a mintázatok felelnek meg a létezők eltérő hierarchikus szintjein. S mi avatja gyakorlati evidenciává ezt az elvi posztulátumot? Nem más, mint hogy a két reprezentáció kölcsönösen hat egymásra, mert „megvannak köztük a visszacsatolási mechanizmusok” (188). Mi sem bizonyítja ezt szerinte jobban, mint, hogy a mikrotörténésznek az egészre (a Történelemre) függesztett tekintete olykor elkalandozik a mikroszint irányába; a történész ez esetben intuitív megismerési képességeit is latba

¹⁸ Gyáni 1983.

¹⁹ Kövér 1998, 2011, illetve Kövér 2002: 31–190; Kövér 2014: 17–192. Az itt szóba jövő irodalom bizonyos szempontok szerint szelektált bemutatásával szolgál: Gyáni 2013.

vetve úgymond ráismer az egyedi esetben (a kicsiben, a mikroszinten megragadhatóban) a nagyra (a makroszintet reprezentáló Történelemre). S mi a bizonyíték arra, hogy valóban egy ilyen „lelki” mechanizmus szab a mikrotörténet-írás számára irányt? Nem egyéb, mint *egy szem* (magyar) történész példája, Für Lajosé, akinek „több évtizedes agrártörténeti múlttal a háta mögött világos képe volt a 18. századi magyar agrárgazdaságról és -társadalomról. A források tanulmányozása közben ráakadt egyetlen esetre, amelyben felismerte ezt a mintázatot. Ráismert a kicsiben a nagyra. Könyve ezért elsőrangú mikrotörténelem.” (189.)

Ha ez lenne állítólag a mikro- és makrotörténet közötti kapcsolat lényege, ami a mikrotörténet-írás *differentia specificá*ját is megadja egyúttal, akkor bizony meglehetősen gyenge lábakon áll a mikrotörténet-írás autonómiája, valamint a tudományosságra támasztott igénye. A mikroszintű kutatás ugyanis, e felfogás tükrében, halvány (vagy éles?) visszfénye csupán a makrotörténet-írásnak, tekintve, hogy a mikroban a makro képe tükröződik vissza (a történész „ráismert a kicsiben a nagyra”), a mikrotörténet pedig a makro közvetítésével talál(hat) rá csupán saját megoldandó problémájára. Ráadásul az „irracionális” lelki (intuitív) és nem a racionális, tehát a tudományos (a falszifikálhatóságon nyugvó) megismerési mód munkál a mikroszintű vizsgálat legmélyén.²⁰

Aligha kell hosszasan bizonygatni, hogy mennyire destruktív ez a megállapítás a mikrotörténetre nézve, hiszen kertelés nélkül kétségbe vonja az utóbbi autonóm tudományos státuszát, egyúttal elsikkasztja a történeti megismerésben játszott sajátos szerepét. Kétlem, hogy bárki is akadna a mikrotörténetek tágan vett körén belül, aki (könnyen) magára ismerne ebben a meghatározásban. Talán egyedül Für Lajos ismert vagy ismerhetett volna benne magára, ha már eredetileg is tudta volna, hogy ő bizony egy mikrotörténetész. Igazság szerint a valódi mikrotörténetészek *soha sem a makrotörténetírás felől érkeznek* a mikroszint vizsgálatához és azt sem ambicionálják különösképpen, hogy visszataláljanak oda, ahol korábban még nem is jártak. Egyetlen esetben kerülhetett volna sor a Szijártó által vizionált oda-vissza útra: Bernard Lepetit eredetileg makrotörténetészként járt el, amikor a francia városhálózatot kutatta, majd innen vett irányt a mikrotörténet felé (erre vall néhány rövid módszertani eszmefuttatása). Konkrét mikrotörténeti munkával azonban ő sem járult, a halála miatt nem járulhatott hozzá ennek a történetírói műfajnak a gazdagításához.

Az sem menti Szijártó idézett eljárását, hogy később hozzáfűzi: mikroszinten jobban okadatolható a makroszintről már eleve ismerős mintázat.²¹ Ezzel ugyanis újfent megerősíti azon korábbi meggyőződését, miszerint a lényegében egyező mintázatok könnyebb vagy nehezebb megfigyelhetősége állítja csupán szembe egymással a makro- és a mikroszint kutatóit. A dolog azonban úgy fest, hogy az,

²⁰ A pozitívista tudományfilozófia falszifikálhatósági elméletének történeti használatához vö. Fairburn 1999: 58–84; Lorenz 2000: 140–141.

²¹ „És éppen a mikrotörténelem teszi lehetővé azt, hogy konkrétan lássuk ezt a *mindig érvényesülő*, de más módszerekkel meg nem fogható (sic!) ok-okozati összefüggést, amely az egyéni cselekvés és a makroszintű jelenségek közt fennáll.” (237.) Kiemelés tőlem – Gy. G.

ami – a mikrotörténeti látásmód segítségével – mikroszinten egyszerűen *láthatóvá válik, semmiképp sem tehető láthatóvá így* a makrotörténet-írás eszközeivel. Magyarán: nem ugyanaz (a mintázat) létezik itt és ott, hanem két külön entitás (ha tetszik: mintázat) van (és lesz a megismerés nyomán látható) a mikroban, és a makroban.

Ennek a mondhatni ontológiai dualizmusnak a kétfajta történetírás merőben eltérő szemlélet- és munkamódja is jól megfelel, amire a nyugatnémet történetírásban a nyolcvanas években lezajlott viták vetnek fényt. A történeti megismerés két válfaját következetesen képviselő nézetek képviselői csaptak ekkor össze egymással; küzdelmük téje az elmélet használatának eltérő módusában állt. A „társadalomtudományos” történészek szerint az elméletek hasznosak, sőt, nélkülözhetetlenek. A főként a társadalomtudományoktól átvett fogalmak és összefüggő fogalomkészletek, sőt, a témákban már eleve benne rejlő, előre kódolt posztulátumok jól felhasználhatók a történeti adatok strukturálására és értelmezésére *gyaránt*. Olyan elméleti segédeszközökről van ugyanakkor szó, amiket nem lehet a forrásokból közvetlenül levezetni. Ez volt Jürgen Kocka és Hans Ulrich Wehler álláspontja. A mikrotörténet művelőjeként fellépő *Alltagsgeschichte* történészei viszont ezzel szemben azt hangoztatták, hogy elméletalkotásra (elméletek adaptálására) csak burkolt formában, az anyag strukturálása végett szabad sort keríteni. Hans Medick kategorikusan kijelentette: vissza kell utasítani minden instrumentálisan felhasznált magyarázó elméletet. Nem utolsósorban azért, mert a kérdésfeltevések, a hipotézisek nem a forrásokban adott értelemösszefüggésekből, hanem az elméletekből erednek. Márpedig a mikroszinten vizsgálódó történészt elsőrendűen az egyes cselekedetek jelentéssz összefüggései, és nem azok a *post festa* megérthető összefüggések foglalkoztatják, melyeket a múlt magyarázata végett szokás igénybe venni.²² Nem állítom, hogy minden mikrotörténész nyíltan vallja ezt a nézetet, többnyire azonban ehhez közeli történetírói gyakorlatot folytat, amely akár el is térhet időnként hangoztatott deklaratív álláspontjától.

S végül: már azért sem hat Szijártó eszmefuttatása túl meggyőzően, mert *nincs rá élő példa* a mikrotörténészek népes táborában. Ez pedig mindent elárul posztulátumának tarthatatlanságáról.

Ha már ilyen, egyébként túlméretezett szerepet szán Szijártó az intuíciónak a (mikro)történeti megismerésben, igazán elvárható lenne tőle, hogy posztmodern fejleményként tudatosítsa magában az ide sorolt történeti elbeszéléseket. Tény és fikció egybemosódása esetén kivételes súllyal esik ugyanis latba a fantázia (alias intuíció) működése. Nem következetes azonban e tekintetben. Elsőként meglepszik annak konstataálásával, hogy az olasz mikrotörténészek és egyes kommentátorok (már megint Ulbricht) kategorikusan tagadják a mikrotörténet és a posztmodern együvé tartozását, ő maga ekkor még nem foglal állást a kérdésben. Amikor visszatér a problémához, elismeri, akad olyan mikrotörténeti munka is, melyben „nyíltan fiktív elemek” (221) szerepelnek, jöllehet történeti

²² Bővebben: Gyáni 1992.

és nem fikcionális alkotásról van szó. Három könyvre utal ennek kapcsán, köztük található Simon Schama *Dead Certainties* című ismert műve is, melyben az angol-amerikai szerző a fikcionális és a ténybeli (a történetírói) ábrázolás határainak tudatos áthágása mellett tesz hitet.²³ Schama ezt illető episztomológiai önvallomását észrevétlenül hagyja azonban Szijártó, holott abból derül ki igazán a *Dead Certainties* rendhagyó mibenléte, és nem abból, amit Szijártó kiemel, hogy tudniillik a könyv szerzője szándékosan összezsúfolja a műben a valódi és a fiktív elemeket (222).

A kérdés nem tisztázható ugyanakkor kizárólag ennek a három munkának a „bizonyító erejére” támaszkodva. Ha annyi kezeskedik csupán a posztmodern és a mikrotörténet rokonságáért, amit Szijártó itt megállapít, akkor bizony Ginzburgnak van igaza: nincs közöttük közelebbi kapcsolat. Frank Ankersmit azonban nem éppen ez alapon rokonítja őket egymással, hanem főként azért, mert úgy találja, hogy a történelmi tapasztalat rekonstrukciójára és elbeszélésére szakosodott történetész vizsgálódás programszerűen szakít az átfogó elméleti posztulátumokra alapozott mesterelbeszélés történeti kánonjával. Ennek pozitív példajaként azt a Hans Medicket hozza szóba, akinek ily értelmű hitvallását korábban már idéztük.²⁴ Szijártó azonban minderről egy árva szót sem ejt, s ezzel éppúgy nemlétezőnek nyilvánítja a mikrotörténetész Hans Medick „centrisztikus történelmi látásmód” elleni szellemi küzdelmét, mint Ankersmitnek az utóbbit magasra taksáló „posztmodern” állásfoglalását.

Ha Szijártó ennyire fontosnak tartja hangsúlyozni a történetírói fikcionalitást, akkor komoly erőfeszítéseket kellett volna tennie azért, hogy kimutassa a mikrotörténeti szövegek *narrativitás* szempontjából vett definitív jegyeit. Létezik ugyanis néhány olyan jellemző vonásuk, melynek láttán Ankersmit és mellette mások is úgy kezdtek tekinteni a mikrotörténeti szövegekre, mint a történeti narrativitásról vallott saját felfogásuk nyilvánvaló bizonyítékaira. Nincs itt hely arra, hogy tényleges jelentőségének megfelelően taglaljuk ezt a kérdést, futólag utalunk csupán a narrátor–történetész–aktor elbeszélő hangjának gyakori összemosására, a fokalizációként emlegetni szokott nézőpontosság – a történetstől megint csak szokatlan – gyakori alkalmazására a múlt eme leírásaiban, vagy a tudatos metaforahasználat és a szándékolt retorikusság megannyi szép példájára egyes (mikro)történeti szövegekben.²⁵ Ha létezik egyáltalán közelebbi szellemi kapcsolat a pontatlanul posztmodernként megnevezett narrativitáselméleti diskurzus és a mikrotörténet között, akkor az leginkább az elsődleges kontextusok vizsgálatába

²³ „Nem akarom ezzel azt mondani, hogy hangsúlyozottan elvetem a tény és a fikció közötti határt. [...] Álláspontom] semmiképp sem egy naív relativista pozíció, amely ahhoz ragaszkodik, hogy a megélt tapasztalat *semminél* sem több egy mesterségesen eltervezett szövegnél. [...] Ugyanakkor nagyon magaménak vallom azt a meglehetősen banális axiómát, mely szerint a történeti tudás végzettszerűen alá van vetve az elbeszélő karakterének és előítéleteinek.” Schama 1992: 322.

²⁴ Ankersmit 1994: 226–227.

²⁵ A kérdés tekintélyes irodalmából néhány példa: Nelson–Megill–McCloskey (eds) 1987; Kellner 1989; Carrard 1992; Berkhofer 1995: 138–169.

mélyülő, a történelmi tapasztalat történeti rekonstrukcióját célul kitűző történetírás neohistorista beállítottságából eredhet.²⁶ Éppígy konstatálható továbbá a mikrotörténelemnek mint sajátos narratív diskurzusnak a szorosabb kötődése a történelem (történetírás) poétikai fogalmához. Mindez együtt, számos más, Szi-jártó által is már regisztrált attribútummal együtt felel azért, hogy a mikrotörténet önálló történészi beszédmódként jelenhet meg a történetírás színterén.

Ritkán adja valaki a fejét arra, hogy a Szi-jártóéhoz hasonló extenzív historiográfiai szemle keretében számoljon be a mikrotörténet nemzetközi diskurzusról. Jelen munka e tekintetben feltétlen elismerést érdemel. A szerző eközben adós marad a téma itt feltétlenül megkívánt magas színvonalú elméleti megragadásával. A könyv értékét tovább rontja az a fogalmi szűkkeblűség, mellyel Szi-jártó a mikrotörténet-írás világához közelít. Ez az eredendő szubjektivizmus olyan – *racionálisan nem igazolható* – kirekesztő látásmóddal jár együtt, aminek szinte a teljes idevágó hazai történetírói termés áldozatul esik. Ha valakinek nincs olyan szerencséje, hogy Szi-jártó tanára, tanítványa vagy az általa szerkesztett könyvsorozatban (*Mikrotörténelem*) megjelenő könyv szerzője lehetett egykor, semmiképp sem számíthat *A történész mikroszkópja* című könyv szerzőjének jóindulatára; feltéve, hogy mikrotörténészként szeretné magát identifikálni. Szi-jártó balul sikerült vállalkozása, reméljük, nem az utolsó szó ebben a történeti diskurzusban.

Gyáni Gábor

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ankersmit, Frank 1994: *Historism and Postmodernism. A Phenomenology of Historical Experience*. In: Ankersmit, Frank: *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*. University of California Press, Berkeley, 182–238.
- Ankersmit, Frank 2012: *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Cornell University Press, Ithaca.
- Apor Péter 2008: A mindennapi élet. In: Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 13–49.
- Berkhofer, Robert F. Jr. 1995: *Beyond the Great Story. History as Text and Discourse*. Harvard University Press, Cambridge Mass.
- Bódy Zsombor 2004: Struktúrák és tapasztalatok. Politikai hatalom és társadalom az NDK társadalomtörténetírásában 1990 után. *Századvég* (Új folyam 9.) 32. 3–36.
- Burke, Peter 1992: *History and Social Theory*. Polity Press, Cambridge.
- Cabrera, Miguel A. 2004: *Postsocial History. An Introduction*. (Trans. Marie McMahon.) Lexington, Lanham.

²⁶ A historizmus eszményítése nem áll távol a „posztmodern” történetelméleti gondolkodástól sem. Vö. Ankersmit 2012: 256.

- Carrard, Philippe 1992: *Poetics of the New History. French Historical Discourse from Braudel to Chartier*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Darnton, Robert 2004: Egyik este. *BUKSZ* (16.) 3. 282–287.
- Eley, Geoff 2008: *A Crooked Line. From Cultural History to the History of Society*. University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Fairburn, Miles 1999: *Social History. Problems, Strategies and Methods*. MacMillan, Basingstoke.
- Fónagy Zoltán 1994: A mindennapok története – Antropológiai perspektívák a német társadalomtörténet-írásban. In: Orosz István – Pölöskei Ferenc – Dobszay Tamás (szerk.): *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. századi Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára*. ELTE, Budapest, 369–380.
- Gaunt, David 1985: Történelem és antropológia. *Világtörténet* (7.) 4. 3–76.
- Ginzburg, Carlo 2010: Mikrotörténelem. Két-három dolog, amit tudok róla. In: Ginzburg, Carlo: *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Kijárat, Budapest, 55–80.
- Gyáni Gábor 1983: Szatócsok. Kisvállalkozók a múlt század végén. *Valóság* (26.) 3. 89–98.
- Gyáni Gábor 1992: A makro- és mikrotörténet vitája. *BUKSZ* (4.) 4. 492–495.
- Gyáni Gábor 2007: Kontextus és kontextualizáció a történetírásban. In: Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Typotex, Budapest, 241–259.
- Gyáni Gábor 2013: A posztmodern és a magyarországi történetírás. *Századok* (147.) 1. 177–188.
- Hofer Tamás (szerk.) 1984: *Történeti antropológia*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest.
- Kellner, Hans 1989: *Language and Historical Representation. Getting the Story Crooked*. University of Wisconsin Press, Madison.
- Klanczay Gábor 1984: A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In: Hofer Tamás (szerk.) 1984: *Történeti antropológia*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 23–60.
- Kövér György 1998: *Losonczy Géza 1917–1957*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Kövér György 2002: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Új Mandátum, Budapest.
- Kövér György 2011: *A tisztaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek*. Osiris, Budapest.
- Kövér György 2014: *Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest.
- Lepetit, Bernard é. n.: Építészet, földrajz, történelem. In: Czoch Gábor – Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Csokonai, Debrecen, 33–50.
- Lepetit, Bernard 1988: *Les Villes dans la France Moderne 1740–1840*. Albin Michel, Paris. (A könyv angol kiadása: Lepetit, Bernard 1994: *The Pre-Industrial Urban System: France 1740–1840*. Cambridge University Press, Cambridge.)
- Lüdtke, Alf (Hg.) 1989: *Alltagsgeschichte: Zur Rekonstruktion Historischer Ehrfahrungen und Lebensweisen*. Campus Verlag GmbH, Frankfurt/Main. (Angol kiadása: Lüdtke, Alf (ed.) 1995: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. (Trans. William Templer.) Princeton University Press, Princeton, N. J.)

- Lorenz, Chris 2000: Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat”. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Kijárat, Budapest, 121–146.
- Magnússon, Sigurður Gylfi – Szijártó, M. István 2013: *What is Microhistory? Theory and Practice*. Routledge, London.
- Nelson, John S. – Megill, Allan – McCloskey, Donald N. (eds) 1987: *The Rhetoric of Human Sciences. Language and Argument in Scholarship and Public Affairs*. University of Wisconsin University, Madison.
- Papp Gábor – Szijártó M. István (szerk.) 2010: *Mikrotörténelem másodfokon*. L'Harmattan, Budapest.
- Schama, Simon 1992: *Dead Certainties (Unwarranted Speculations)*. Random House, New York.
- Tilly, Charles 1984: *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. Russell Sage Foundation, New York.
- Ulbricht, Otto 2009: *Mikrogeschichte. Menschen und Konflikte in der Frühen Neuzeit*. Campus Verlag, Frankfurt am Main.